

Arnavut Esnafı ve Tekkeler

Metin İZETİ*

Albanian Esnaf and Tekkes

Citation/©: Izeti, Metin, (2012). Albanian Esnaf and Tekkes, Milet ve Nihal, 9 (2), 55-73.

Abstract: With the arrival of the Osmans in the Balkans, the Albanians accepted the Islam and the Osmanic leadership and in a great extent had incorporated in their living system. The social Osmanic institutions had revived the Albanian society and had raised the social factor in the region as well. The Esnaf's organization had been built with the mystical worldview and had created at the same time a physical and metaphysical atmosphere. This notification will present the mystical sense and social reflections of Albanian Esnafs in the Osmanic Period.

Key Words: Albanian, Tekke, Tasavvuf-Misticism, Esnaf, İslam.

Atıf/©: Izeti, Metin, (2012). Arnavut Esnafı ve Tekkeler, Milet ve Nihal, 9 (2), 55-73.

Öz : Arnavutlar Osmanlı'nın Balkanlar'a gelmesiyle İslam'ı ve Osmanlı yönetim ve geleneğini kabul etmiş ve büyük ölçüde hayat sistemi olarak benimsemişlerdir. Osmanlı toplumsal müesseseleri Arnavut toplumunu yeniden canlandırmış ve bölgede söz sahibi kılmıştır. Esnaf teşkilatı tasavvuf anlayışıyla yoğrulmuş ve sonuç olarak toplumu maddi ve manevi açıdan can-

* Prof. Dr., Makedonya Tetova Devlet Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi [metin_izeti@yahoo.com].

lı tutan bir hava yaratılmıştır. Bu makalede Osmanlı döneminde Arnavut şehirlerinde oluşan esnaf teşkilatlarının tasavvufi hamuru ve toplumsal yansımaları sunulacaktır..

Anahtar Kelimeler: Arnavut, Tekke, Tasavvuf, Esnaf, İslam.

Balkan milletlerinin, özellikle de Arnavut tarihinin aydınlatılması, daha doğru ve objektif bir şekilde sergilenmesinde en önemli sorunlardan biri, Osmanlı döneminde toplumu oluşturan mekanizmaların derunî araştırılmasıdır. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilişinden itibaren istikrarlı bir toplum ve yönetim kurma arayışları içerisinde olan Arnavutlar, bir monarşi ve katı komünist yönetimin baskısı altında hayatiyetini devam ettirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde önceki döneme ait tüm toplumsal araçlar resmi tarih kurumları tarafından bilinçli olarak gerici, perspektifsiz ve yıkıcı olarak gösterilmiştir. Bu yanlış ve gayet öznel yaklaşım beş asırlık bir tarihin ki Arnavutların dünya arenasında yer almaları açısından çok önemlidir,¹ öğrenilememesine ve gün ışığına çıkamamasına sebep olmuştur. Bu beş asırlık dönemin içerisinde her iki taraftan da kaynaklanan yanlışların ancak doğru bir şekilde araştırılması, nesnel tarihi ortaya koyarak yeni perspektifler yaratabilecektir.

Osmanlı dönemine ait olan diğer tüm alanlarda olduğu gibi, Arnavut bölgelerindeki halkı da maddi ve manevi açıdan canlı tutan esnaf ve tarikat müesseseleri çok az sayıda araştırmaya konu olmuştur.² Bunlar arasında özellikle Arnavut esnafını konu edinen araştırmalar oldukça kısıtlı sayıdadır. XX. yüzyılın başlarında Sırp araştırmacıları M.V. Veselinoviç ve Jovan Haxhivasiljeviç Kosova ve Makedonya'da faaliyet gösteren esnaf teşkilatları ve tarikatlarının faaliyetlerini etnolojik açıdan incelemişlerdir. 1934 ve 1936 yıllarında İlo M. Qafzezi Arnavutluk'un Voskopoya şehrinde esna-

¹ Çok önemlidir diyorum, çünkü Osmanlı döneminde Arnavutlar Türklerin yanında Osmanlı devletinin en üst makamlarına kadar ulaşmışlardır. Osmanlı devletinin kendi halkına sağlayabildiği tüm benifisyonlar Arnavutlar tarafından kullanılmıştır. Daha geniş bkz: Vlora, Eqrem Bej, *Kujtime* 1885-1925, Tirana 2003.

² Arnavutlarda tasavvuf ve tarikatlarla ilgili araştırmalar için bkz. İzeti, Metin, *Balkanlarda Tasavvuf*, İstanbul 2004.

fın teşkilatlanmasını ve faaliyetlerini *Leka* dergisinde yayınladığı bir makalede sergilemeye çalışmıştır.³ Bu konuda monografi şeklinde yazılmasına rağmen en kapsamlı çalışma Ziya Şkodra'nın *Esnaf et Shqiptare (Arnavut Esnafı)* isimli çalışmasıdır.⁴

Osmanlı'nın Arnavut topraklarına gelişinden son dönemlerine kadar esnaf teşkilatları tarikat ehli ve tekkelerle sıkı ilişkiler içerisinde olmuş; iktisadi, sosyal ve geleneksel açıdan Arnavut toplumunun gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Arnavutlardaki esnaf-tarikat ilişkisi, toplumunun toplumsal, ekonomik ve manevi açıdan gelişmesiyle paralel ve birbirinden farklı özelliklere sahip üç dönemden geçmiştir.

1. *Osmanlı öncül ve toplumsal kurumlarının yerleşme dönemi:* XIII.-XV. yüzyılları içeren bu dönemde Arnavutlar yeni bir oluşum içerisine girmişlerdir. Bu dönemde Arnavut toplumuna, sömürü felsefesini içermeyen, tam aksine topluma maddi ve manevi açıdan oturaklı bir sistem getiren bir anlayış benimsenmiştir.

2. *Osmanlı toplumsal sisteminin oturmuşluk dönemi:* XVI.-XVIII. yüzyıllar Osmanlı'nın idari, onun yanı sıra dini ve iktisadi sisteminin sabitleşmiş olduğu dönemdir. Arnavutlar bu dönemde kendilerini dünya arenasına tanıtmışlardır. Osmanlı idari sistemi onlara en yüksek makamlara kadar çıkma imkânını vermiş ve aralarından sadrazamlığa kadar yükselen şahsiyetler çıkmıştır. Bu dönemde Arnavut topraklarında idari sistemin yanı sıra toplumsal kurumları da şekillenmiştir. Tekkeler, esnaf teşkilatları kurulmuş ve faaliyetlerini imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi devam ettirmişlerdir.

3. *Osmanlı'nın Balkanlarda gücünün zayıflamaya başlaması ve çekiş dönemi:* XIX. ve XX. yüzyılın başları Balkanlar'da milli isyanların başlaması ve Avrupa'dan yeni gelen kapitalizm anlayışının

³ Buna benzer makaleler değişik dergilerde, V. Papakostea, A. Heçiu, V. Papa-haxhi, E. Kurilla, G. Valentini tarafından da yayınlanmıştır.

⁴ Ziya Şkodranın çalışması Arnavutlukta komünizm döneminin en ateşli yıllarında yazıldığından dolayı oldukça ideolojik ve komünizm doktrinli bir çalışmadır, ancak ilk defa esnaf konusunda Arnavutlar tarafından yapılan bir çalışma olma nedeniyle önem arz etmektedir. Şkodra, Ziya, *Esnafet Shqiptare*, Tirana 1973

eski derebeyi sistemini dönüşüme zorladığı bir dönemdir. Bu anlayışın kıvılcımları Arnavutlar'a da yansımıştır.

1. Osmanlı öncül ve toplumsal kurumlarının yerleşme dönemi

Osmanlılar Arnavut topraklarına yöneldikleri zamanlarda Arnavutlar Hıristiyanlığı kabul etmiş, ancak kurumsal açıdan henüz tam manasıyla oturtamamışlardı. Sonuç olarak mezhep ve hanedan kavgalarının yol açtığı siyasi ve dini bir karmaşa içerisindeydiler. Osmanlı Devleti'nin askeri yönünün ötesinde ideolojik planda İslam dininin düzenli, sistematik ve insan yapısına uygun din ve ideolojisi, birbirleriyle devamlı savaş hali içerisinde bulunan Hıristiyan gruplara yapıcı bir teolojik ve pragmatik alternatif sunmuştur. Malum olduğu üzere her tarikatın temelinde insan nefsinin terbiye etmek, insanların istidat ve tabiatlarına uygun bir din anlayışı sunmak vardır.

Kâinatın bir sırrı olarak her fert birbirinden farklı bir mizaca, fikre ve hissiyata sahip olarak yaratılmıştır. Her insan, kendi şahsiyeti içerisinde bağımsız bir âlem teşkil ettiği gibi aynı zamanda da sosyalleşmeye muhtaç olan bir varlıktır. Yani insanı toplum dışı bir varlık olarak görmek veya düşünmek mümkün değildir. İnsan kapasitesinin bu inceliğini çok iyi kavrayan değişik tasavvuf akımlarına mensup şahıslar, bir yandan insan ferdiyetine diğer taraftan da sosyal yönüne gereken önemi vererek şahıs ve toplumlara uygun bir anlayış sunmuştur.

Manevi ve dini otoritenin doğru dürüst oturmadığı, maddi organizmaların da genellikle baskı ve zorbalığa dayandığı Roma İmparatorluğu ile Sırp Krallığı'ndan devamlı işkence gören Arnavut toplumu, boş ve tenha yerlere⁵ yerleşen gezgin dervişlerin sundukları sistemi büyük ölçüde tercih etmiştir. Osmanlılar bu bölgelere yerleşmeden önce seyyah dervişler gelip bir taraftan İslam'ı anlatmış diğer taraftan da adaletsizlik pençesi altında yaşayan topluluklara alışkın olmadıkları alternatif bir hoşgörü anlayışı

⁵ Ömer Lütfi Barkan, " Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sy.II, Ankara 1964, s.279-353.

sunmuşlardır. Diğer bir ifadeyle askeri fetihten önce bir anlamda gönül fethi gerçekleşmiştir. Osmanlı buraya geldiğinde yerli halk psikolojik olarak bu fethetmeye hazır hale getirilmiştir.⁶

İslam adına gönülleri fetheden dervişlerin oynadıkları rolün önemini günümüzde dahi yol kavşaklarında bulunan tekkelerin varlığı ile açıklamak mümkündür.⁷

Arnavutlar arasında İslâmiyet'in ilk tohumlarının tarikatlar tarafından atılması, tasavvuf anlayışındaki derin insan sevgisi, yüksek hoşgörü ve karşılıksız hizmeti esas almalarından dolayıdır. Bu davranış siyasi ve ideolojik depremler yaşayan halkın dikkatini çekmiştir. Genelde bütün tasavvufi akımlar ilkeleri itibariyle çok geniş ufukludurlar; insana sevgi ve saygıyı temel esas olarak almaktadırlar. Bu özellik ve tavırlar Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında sevgi ve kaynaşma zemininin kurulmasında etkili olmuştur.⁸

Tekkelerin iktisadi ve sosyal alandaki faaliyetlerinde din, dil, ırk farkı gözetmemeleri, halk tarafından epeyce rağbet görmelerine vesile olmuştur. Dervişler, hangi dinin mensubu olursa olsun halkla karışıp kaynaşarak halk kitlelerini yönlendirmede önemli ölçüde başarılı olmuşlardır. Dervişlerin boş topraklarda kurdukları tekke ve zaviyelerin etrafında zamanla köyler oluşarak, buralar birer din, kültür ve sanat merkezi haline gelmiştir. Genellikle bu tekke ve

⁶ Birge John Kingsley, *Bektaşilik Tarihi*, çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul 1991, s. 57; Tayyib Okıç, "Bir Tenkidin Tenkid'i" *A.Ü.İ.F.D.*, sy. II, Ankara 1953, s. 221-255.

⁷ Bu tekkelerin büyük bir bölümü komünist dönemde değişik bahanelerle yıkılmış ise de bazıları yine ayakta kalabilmiştir. Meselâ Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi, Mostar Blagay Tekkesi, Kanatlar Bektaşî Tekkesi, Ustruga Halvetî Tekkesi, Yakova Bektaşî Tekkesi, Kruya Bektaşî Tekkesi vs. Balkanlarda Müslümanların dini, sosyal ve kültürel yaşayış tarzını incelediğimizde tasavvufi motiflerin belirgin şekilde bulunması, çoğu ailede tarikat anlayış ve geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Bkz. G. Palikruşeva ve K. Tomovski, *Les Tekkes eu Macedoine aux XVIII et XIX siecle, Anti del secondo congresso internazionale di arte Turcha*, (26-29 Septembre 1963- Venezia), İnstitut Universitario Orientale, Napoli 1965, s.205.

⁸ Bunun yanı sıra yeni fethedilen topraklarda, Hıristiyan halkın Osmanlı idaresiyle uyum sağlamasında tasavvuf akımların kaynaştırıcılık görevi de yapmışlardır. Bkz. Handziç Mehmed, *İslâmizacija Bosne I Hercegovine*, İslâmska Dionička Ştamparija, Posebno İzdanje, Sarajevo 1940, s.15.

zaviyeler etrafında oluşan yerleşim birimleri kurucu dervişlerin adlarıyla veya Şeyhler Köyü,⁹ Dervişler Köyü,¹⁰ Tekke Mahallesi,¹¹ Dedeköy¹² gibi isimlerle anılmaktadır. Bu bölgelerle ilgili nüfus ve arazi istatistiklerinin bulunabildiği tahrir defterlerinin verdiği bilgilere göre köylerde Müslüman halkın yanı sıra gayrimüslimlerin de yaşaması ve zaviyelerdeki pek çok müridin Abdullah oğlu şeklinde kaydedilmiş olması Hıristiyanların da Müslüman olarak müritler arasında yer aldığını göstermektedir.¹³

Faaliyetlerine bakıldığında bu şeyh ve dervişler sadece derviş kimliği taşıyan din adamları değil, aynı zamanda toprağı işleyen, köy kuran, sanat ve ilim yapan şahıslar olarak da önümüze çıkmaktadır. Tekke ve zaviyelerin bu dönemlerdeki temel fonksiyonu boş topraklara yerleşip ekip biçmek suretiyle buraları şenlendirmek, mamur etmek ve alın teriyle elde ettikleri bu mahsulü etrafındakilere dağıtmaktı. Böylece dervişler; sevgi, şefkat ve saygıdan mahrum kalan geniş halk kitlelerine Allah sevgisine dayalı bir insan sevgisi vererek insanların kalbini İslam'a ve tasavvuf düşüncesine ısındırmaya çalışmışlardır.

Dervişler kitlelere yönelik bu fonksiyonlarının dışında bir de doğrudan şahıslara tasavvufun temel hedefleri arasında bulunan manevi terbiyeyi vermeyi görev edinmişlerdir. Bu manevi terbiye neticesinde insanlar, insanlık şuuruna ulaşmış ve Yaratacının istediği şekilde hayatlarını sürdürmeye çalışacaklardır.

Zikrettiğimiz faktörlerin dışında XIII.-XIV. yüzyılda Balkanlar'da hüküm süren Bizans İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla ortaya çıkan otorite boşluğu ile toplumsal kargaşa, yolsuzluk ve anarşinin yaygınlaşması da Osmanlı'nın yerliler tarafından hoş

⁹ Makedonya'nın Gostivar şehrinden 5 km. uzaklıkta Vardar nehrinin kaynadığı yerdir. Bugünkü ismi Vrutok'tur; içinde ise eski ismini "Şeyhler" taşıyan bir mahalle vardır.

¹⁰ Pirlepe'den birkaç kilometre uzaklıkta bir köy.

¹¹ Kalkandelen Harabati Baba Bektâşî Tekkesi civarındaki mahalle.

¹² Makedonya Radoviş şehrinden 7 km uzaklıkta bir köy. Türkler bu köyü 1955 yılında boşatıp Türkiye'ye göç ettikten sonra köye yerleşen Hıristiyan ahali bu köyün ismini değiştirmiş ve Radanya ismini vermiştir.

¹³ Barkan, *a.g.m.* s.303.

kabul edilmesinde etkili olmuştur. Bu kargaşa ve anarşi döneminde Arnavutlar'ın Slavlar'ın baskı ve yağmalarına maruz kalmaları Osmanlı'yı bir kurtarıcı olarak görmelerine ve Osmanlı idaresini benimsemelerine vesile olmuştur.

Yeryüzünde şehirler medeniyetler kadar eskidir. Bu sebeple eski İliir ve Pelazg Medeniyetleri'nin yerleşim yeri olan Balkanlar'da o dönemlerin şehir kalıntlarına tesadüf edilmektedir.¹⁴ Balkanlar'a değişik vesilelerle milattan sonraki ilk asırlardan itibaren yerleşmeye başlayan Türkler de tarihte medeniyet kuran ve eski çağlardan beri şehir hayatı yaşayan milletlerden birisidir. Nitekim Türklerin tarih sahnesine çıktıkları coğrafyalarda yapılan arkeoloji araştırmalarında elde edilen kalıntılar bu iddiayı doğrulamaktadır.¹⁵

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkler, kitleler hâlinde Anadolu'yu vatan tutmak maksadıyla gelmelerinden sonra yeni girdikleri İslam dininin tesiriyle zenginleştirdikleri şehir ve şehir kültürlerini Anadolu'ya ve daha sonraları Osmanlı Devleti vasıtasıyla Balkanlar'a da taşımışlardır. Ayrıca Türkler Balkanlar'da karşılaştıkları yerel mirası da ihmal etmemişlerdir. Bu suretle Osmanlı'nın meydana getirdiği kültür ve medeniyet, daha önceki Türk kültür ve medeniyetlerinin, dünyanın en zengin kültürlerinin kaynaştığı topraklar üzerinde, yani Balkanlar'da, yeniden değerlendirilmiş halidir.¹⁶

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin gelişme sahası hep batıya doğru olmuştur. Bizans'ın müttefiki olarak Rumeli'ye ayak basmalarından itibaren sistemli bir iskân politikası yürütmeye başlayan Osmanlılar, fetihlerin genişlemesine paralel olarak tarikat şeyhlerini, dervişleri, tüccarları ve sanat erbabını kasaba ve köylere yerleştirerek o kasaba ve köylerin fiziki yapısını değiştirmiş; o zamana

¹⁴ Adem Handziç, " O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga drzave I vakufa)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XXV, Sarajevo 1977, s.133.

¹⁵ Bahâettin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1994, s. 1-4.

¹⁶ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1992, s. VIII.

kadar iskân edilmemiş olan yerlerde yeni yerleşim birimleri kurmuşlardır.¹⁷

Osmanlı döneminde Arnavut bölgelerinde mevcut şehirleşme ve şehir halkı hakkında oldukça az inceleme yapılmıştır.¹⁸ Fakat şu bir gerçektir ki Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'ta günümüzde bile birçok şehir Osmanlı-Türk şehirciliğinin simgelerini taşımaktadır. Bu bölgelerde eski şehirlerin yeni bir ruh kazanmasında ve yeni şehirlerin kurulmasında tekkelerin, zaviyeler ile oralarda barınan şeyh ve dervişlerin önemli ölçüde pay sahibi oldukları, Ömer Lütfi Barkan tarafından arşiv belgelerine dayanarak ortaya konulmuştur.¹⁹

Balkanlar'da ulaşım ve ticarete müsait verimli arazilerde kurulan zaviyeler etrafında aileler ve aşiretler yerleşmiş veya yerleştirilmiş, yeni köy ile şehirler oluşmaya başlamıştır. İnceliğin, kibarlığın, zarafetin, nezâketin, insan sevgisinin, çalışmanın, hikmetin, sanatın merkezi olarak faaliyet gösteren bu zaviyeler; dini, rengi, düşüncesi, ırkı ne olursa olsun, insan denilen varlığı lâyıkıyla sevmeye, hakkına saygı gösterme, hata ve kusurlarını hoş görme anlayışıyla insanın insana karşı duyduğu sevgi bağının en belirgin şeklini temsil etmişlerdir. Tekkelerin uyguladığı bu yöntem sayesinde, birbirlerinden farklı toplumsal statülere sahip olan topluluklar tekkelerin etrafında toplanmıştır.²⁰

Osmanlı döneminde Arnavut bölgelerinde şehirlerin kuruluşunda iki önemli husus göze çarpmaktadır: (i) Tekkelerin sivil toplum kuruluşu olarak kurulması, ahilik anlayışı çerçevesinde esnaf loncaları ile irtibat olmaları ve sonuç olarak da ilk şehir-

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. İstilâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, s. 279-280.

¹⁸ Bu konudaki literatür sadece birkaç makaleden ibarettir. Meselâ Adem Handziç, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga drzave i vakufa)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* XXV, Sarajevo 1927; Hazim Şabanoviç, "Teritorijalno širenje I gradevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću" *Radovi ANU BiH*, knj. XXVI, Odeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj.9, Sarajevo 1965; Adem Handziç, "Tuzla i njena okolina u XVI vijeku", *Svjetlost*, Sarajevo 1975.

¹⁹ Bkz. Barkan, a. g.m.

²⁰ Nedim Filipoviç, *Princ Musa i Şeyh Bedreddin*, Sarajevo 1971, s.298.

leşme tohumlarının atılması, (ii) Devlet idaresinin yerleşmesiyle kurulan diğer dini ve dünyevi yapılar, mescit, cami, hamam, imaret, bezistan vs.

Bu bölgelerde Osmanlı döneminde kurulan veya merkez haline gelen şehirlerde birinci husus genelde önde gelmiş; daha sonraları ise ikinci hususta belirtilen yapılar görülmeye başlamıştır. Saraybosna, Üsküp, Kalkandelen, İlbasan ve Yeni Pazar bu durumun en güzel örnekleridir.²¹

1455 yılının sayımına göre Trgovište (Pazaryeri) ismini taşıyan Saraybosna'nın 59 hanesi vardı.²² Daha önce de bahsettiğimiz gibi Saraybosna Ali Paşa Camii'nin haziresinde XV. yüzyılın ikinci yarısına ait Aynî ve Şemsî Dede'nin mezar taşları bulunmaktadır. Bu mezar taşları Bosna-Hersek'te gün ışığına çıkan en eski yazılı vesikalardır.²³ Mezar taşları XV. yüzyılın ikinci yarısına yani şehrin sadece 59 haneden ibaret olduğu döneme aittir. Bu iki mezar taşının mevcudiyeti Saraybosna'da bir zaviyenin bu dönemde faaliyet gösterdiğinin kanıtıdır. Saraybosna'nın bir merkez şehri haline dönüşmesinde XV. yüzyılda kurulan zaviyelerin önemli rolü olduğunu gösteren ikinci belge, İshakoğlu İsa Bey Vakfiyesi'dir. Saraybosna'da kurulan Türk-İslam mimari eserleri hakkındaki en eski metin olan bu vakfiyede²⁴ İsa Bey'in Saray-ovasında üç oda, bir ahır, bir avludan oluşan bir zaviye kurduğu ifade edilmektedir. Vakfiye'de yer alan ifadelere göre zaviye; fakirler, talebeler, seyyitler, gâziler ve yolculara barınak olarak hizmet etmek için kurulmuştur.²⁵ Zikredilen zaviyeler etrafında daha sonraları Bosna Eyaleti'nin merkezi olan Saraybosna şehri ortaya çıkmıştır.

²¹ Bkz. Şabanoviç, " *Teritorijalno širenje I gradevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću, Radovi ANU BiH*, knj. XXVI, knj. 9, Sarajevo 1965, s. 29.

²² Hazim Şabanoviç, *Krajište İsa Bega İshakovića- Zbornik katastarski popis iz 1455 godine*, izdanje Orijentalnog Instituta, Sarajevo 1964, s.14.

²³ Mehmed Mujezinoviç, *İslamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini I*, Sarajevo 1974, s.404-405.

²⁴ Hazim Şabanoviç, " *Dojve najstarije vakufname u Bosni*", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, II, Sarajevo 1952, s.28.

²⁵ Şabanoviç, *a.g.m.* s. 29. İsa Bey 1457 yılında Sultanın emriyle Saraybosna'da Hünkâr Camii'ni (Careva Dzamija) inşa ettirmiştir. Fakat bu cami devlet bütçesinden inşa edildiğinden dolayı İsa Bey'in Vakfiye'sinde zikredilmemiştir. Bkz.

Başka bir örnek, Saraybosna ile Vişegrad şehirleri arasında kurulan Rogatiça kasabasıdır. Eski ismi Vraçe olan bu yerleşim yeri Osmanlıların gelişiyle İsa Bey'in oğlu Mehmed Çelebi'nin isminden hareketle Çelebi-Pazarı ismini almıştır. 1489 yılında Mehmed Bey'in zeâmeti olan Rogatiça'nın 86 hanesi vardı. 86 haneden sadece iki tanesi Müslümandı.²⁶ Bu bilgilerin verildiği defterde ilginç bir not yer almaktadır: "Mezbûr Rogatiça pazarında Derviş Muslihuddin nâm kimesne zaviye bünyân idüp mütemekkin olup merhum İsa Bey oğlu Mehmed Çelebi'den Srednji Luşnik nâm tarla verilmiş ki beş dönüm mikdâr yerdir, şimdiki halde tasarrufunda, âdet üzere öşür verir. Hâsıl 50".²⁷

Eğer zaviyenin kuruluş tarihine bakılırsa, o dönemde Rogatiça'da 86 haneden sadece iki tanesi Müslümandı. Kurulan zaviye mutlaka Rogatiça şehrinin İslamlaşması ve bir şehir haline dönüşmesi sürecinde önemli ölçüde etkili olmuştur.

Bosna nehrinin kıyısında Saraybosna'dan 30 km. uzaklıkta bulunan Visoko şehrinin ilk çekirdeği zaviyenin kurulmasıyla atılmıştır. Bosna Sancakbeyi olan Ayas Bey XV. yüzyılda ilk dini müessese olarak burada bir tekke inşâ etmiştir. Önceden Hıristiyan olup sonradan İslam'ı kabul eden Ayas Bey, 1470-1475 ve 1483 yıllarında üç defa Bosna Sancakbeyi görevinde bulunmuştur. 1477 yılı Vakfiyesi'ne göre o Saraybosna'da bir cami ve hamam, Visoko'da da bir hamam inşâ etmiştir.²⁸ Bu tarihten sonra Ayas Bey Visoko'daki tekkesini inşâ ettirmiştir. 1489 yılının sayımında şöyle denilmektedir: "Nefs-i bazarda Merhûm Ayas Paşa'nın tekkesine vakf olunmuş bir tarla ve bir bostan vardır".²⁹ Bu sayıma göre Visoko kasabası altı mahallede bulunan 221 haneden ve 33 evlenmemiş erkekten oluşmaktaydı. 221 haneden 10 tanesi Müslüman,

Adem Handžić, "O Ulazi Derviša u Formiranju Gradskih Naselja u Bosni u XV stoljeću" *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XXXI, Sarajevo 1981, s. 172.

²⁶ *İstanbul Başbakanlık Arşivi, Tapu Defteri*, No. 24, Fotokopi Orijentalni İstitut Sarajevo No. 258.

²⁷ *İstanbul Başbakanlık Arşivi, Tapu Defteri*, No. 24, Fotokopi No. 259.

²⁸ Hazim Şabanović, "II Vakufnama Bosanskog Sandzakbega Ajaz Bega sina Abduhajja za njebove zaduzbine u Sarajevu I Visoku, Dvije najstarije Vakufname" *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, II, s.29-37.

²⁹ Aynı yer.

kalan 211'i Hıristiyan'dı; Müslümanların çoğu Hıristiyan iken İslam'ı kabul edenlerdir, çünkü defterde baba isimleri Hıristiyan olarak geçmektedir.³⁰

Ayas Bey'in Visoko'da inşâ ettirdiği tekke ise bu sayımdan önce var olduğuna göre tekkenin yerli ahali tarafından İslam'ın kabul edilmesinde ve yeni Müslüman mahallelerin kurulmasında etkili olduğu söylenebilir. Zvornik (İzvornik) Srebrenica yol güzergâhında Orloviç köyünde XVI. yüzyılda kurulan Hamzavî tekkesi de bu köyün büyüyüp, yolcuların uğradığı önemli bir merkez hâline gelmesinde oldukça etkili olmuştur.³¹ Zvornik şehrinde Zvornik Sancakbeyi Bahşi Bey, XVI. yüzyılda bir zaviye kurmuş ve daha sonraları zaviyenin etrafında pazar, imaret, misafirhane inşâ edilmiştir. Zvornik şehrine gelen yolcu, talebe, fakir mutlaka zaviyeye uğrar, karnını doyurur, konaklar ve uğurlanırken eğer ihtiyacı varsa yol harçlığı da verilirdi. Zaviye ve etraftaki binaların yıllık masrafları 1800 akçe idi.³² Banya Luka'dan Travnik'e giden yolda bulunan Skender Vakuf kasabası XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ali Dede İskender'in kurmuş olduğu zaviyenin etrafında oluşmuştur.

³⁰ Hıristiyanların önemli bir Pazar yeri olan Visoko 30-40 evden oluşan 6 mahalleden oluşmaktaydı:

- Dobraşin oğlu İvan'ın Mahallesi: 36 Hıristiyan evi ve 5 Müslüman evi. Müslüman âileleri şunlardı: Bogçil'in oğlu İlyas, Stavre'nin oğlu İskender, Radin'in oğlu İsmaili Müslüman Şirmerd ve Pavle'nin oğlu İvan.

- Radin'in oğlu Luka'nın Mahallesi: 41 Hıristiyan evi ve 3 Müslüman evi. Müslüman evleri: Bojidar'ın oğlu Hamza, Bojidar'ın oğlu Mihovil ve kardeşi Ali.

- Vukosal'ın oğlu Bolyas'ın Mahallesi: 29 Hıristiyan evi ve 1 Müslüman evi. Bekâr olan Müslüman Milaşin'in oğlu Yûsuf'tur.

- Bojan'ın Mahallesi: 39 Hıristiyan evi ve 2 Müslüman evi. Müslüman olanlar: Hoşkadem ve Karagöz âileleridir.

- Dobrosav'ın Mahallesi: 33 Hıristiyan evi ve 2 Müslüman. Müslüman olanlar: Radin'in oğlu Ali, Atmaca, Kasap Yûsuf ve Milyoşin oğlu Karagöz.

- Nenad'ın Mahallesi: 33 Hıristiyan evi ve 3 Müslüman. Müslüman olanlar: İbrâhim, Radin'in oğlu Kasap İlyas, Bolvadin'in oğlu Karaca, Svetko'nun oğlu Alagöz, Deyanın oğlu Karagöz ve İskender.

Defterde verilen bilgilerden anlaşıldığına göre bütün mahallelerde Müslüman olanlar vardır. 1. ve 2. mahallede yaşayanların arasında iki aile reisi İslamı kabul ettikten sonra da eski Hıristiyan isimleriyle zikredildiği görülmektedir. Bkz. İstanbul Başbakanlık Arşivi, Tapu Defteri, No.24, Fotokopi No. 27-30.

³¹ Adem Handziç, "Jedan savremeni dokument o Şejhu Hamzi iz Orloviča", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XVIII-XIX, Sarajevo 1973, s. 211.

³² Adem Handziç, *Tuzla i njena Okolina*, Sarajevo 1975, s. 63.

1663 yılında Bosna sancağının merkezi Saraybosna'dan Banyա Luka'ya taşındığında bu yol önem kazanmış ve bundan dolayı Ali Dede İskender bugün Skender Vakuf kasabasının bulunduğu yerde, yolcuların konaklayabileceği bir zaviye kurmuştur. İzvornik arşivinde bulunan bir belgede Ali Dede'nin 1078/1667-68 yıllarında zaviyeyi kurduğu ifade edilmektedir.³³ Osmanlılar'ın Balkanlar'a geldiği ilk iki yüzyılda, tekke ve zaviyeler bazı şehirlerin kuruluşunda pay sahibi oldukları gibi, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da belirli şehirlerin merkez haline dönüşmesine yardımcı olmuşlardır. XVIII. yüzyıla kadar genelde silah ustalarının ve az sayıda nüfusun yaşadığı Tetova (Kalkandelen) şehri,³⁴ Harâbâfi Baba Tetova'daki Bektâşi tekkesine postnişin olmasından ve şehrin yöneticisi olan Koca Recep Bey'in tekkeye yardımcı binalar ekleyerek bir külliye haline getirmesinden sonra etraftaki şehirleri –Kırçova, Gostivar- de etkisi altına alacak bir merkez haline dönüşmüştür.³⁵

İştîp, Ohri, Ustruga'da bulunan tekkeler de, XVIII. ve XIX. yüzyılda şeyhleri sayesinde etraftaki şehirleri etkileri altına almışlardır.³⁶

2. Osmanlı toplumsal sisteminin oturmuşluk dönemi

İslam dini ve Osmanlı devlet sisteminin XVI. yüzyılda tamamen oturmasıyla Arnavutların sosyo-kültürel ve manevi hayatlarında bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu değişim etkisini bölgenin esnaf teşkilatlanmasında da göstermiştir. Böylece şehir ekonomisi, yani zanaatçı üretimi ve malların dönüşümü genelde esnafların idaresi altına geçmiştir. Esnafların kurulması ve gelişmesi ile Arnavut bölgelerindeki şehirlerin ekonomik değeri de büyümeye başlamış, şehir

³³ Adem Handziç, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI Stoljeću", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* XXV, 1975, s.147.

³⁴ 1668 yılında Tetova'da 320 Müslüman âilesi ve 106 Hristiyan âilesi vardı. Bkz. *Turski Dokumenti za Istorijata na Makedonskiot Narod. Opşiren Popisen Defter No 4 (1668-69)* red. Metodija Sokolovski, Aleksandar Stojanoski, Arhiv na Makedonija, Skopje 1971, s.41.

³⁵ Vishko, Ali, *a.g.e.* s.51.

³⁶ Aleksandar Stojanovski, "Ušte nešto za rodot Ohrizade I za starite gradbi ni "İmâret" vo Ohrid", *Glasnik na INI*, XVI/1, Skopje 1972. s. 97-103; Sokolovski, Metodija, *Ştip I Ştipsko vo tekot na XVI vek*, Istorija, X-2, Skopje 1974.

kal'alarının dışında varoşlar kurulmaya başlamıştır. Bunlar; Üsküp, Priştine, Durs, Kruya (Akçahisar), Korça, Gyrokastra (Ergiri), Vlora (Avlonya) şehirlerinde kurulmuştur.³⁷

Şehirler aynı zamanda dönemin şartlarına uygun olarak pazarların, dükkânların ve atölyelerin kurulduğu merkezler olmuştur.³⁸ İşkodra'nın yanı sıra İlbasan, Leja, Berat, Avlonya ve Üsküp de XVI. yüzyıldan itibaren esnafların yoğunlaştığı merkezlerdir.³⁹ Şehirlerin gelişmelerinin etkileri zanaatlarda da kendini göstermiştir. Saraçlar, takkeçiler, terziler, tabaklar, bıçakçılar, kılıççılar, demirciler, semerciler, kuyumcular, kazazlar, boyacılar şehirlerin önemli zanaatçıları haline gelmiştir.⁴⁰ Arnavutluk Devlet Arşivi'ndeki bir tabelaya göre İlbasan şehrinde mevcut olan zanaatçılar şunlardı⁴¹:

Nr.	Zanat türü	Zanaatçı- lar sayısı	Müslüman	Hristiyan	Şehirli	Köylü
1	Takkeçiler	36	36	-	31	5
2	Tabaklar	34	34	-	31	3
3	Kazazlar	27	27	-	27	-
4	Saraçlar	27	27	-	27	-
5	Terziler	21	21	-	21	-
6	Berberler	17	17	-	17	-
7	Nalbantlar	15	15	-	14	1
8	Bıçakçılar	14	14	-	14	-
9	Kuyumcular	13	1	12	12	1
10	Kürkçüler	13	1	12	12	1
11	Demirciler	12	1	11	11	1
12	Ekmekçiler	10	10	-	10	-
13	Semerciler	8	8	-	7	1
14	Kasaplar	7	7	-	6	1
15	Kazancılar	4	2	2	4	-

³⁷ Miloško V. Veselinoviç, *Pogled Kroz Kosovo*, Beograd 1895, s.10.

³⁸ XVI. asrın ilk bölümlerine ait bir evraka göre İşkodra'da yan yana sıralanmış dört dükkândan ve balıkçılar pazarından bahsedilmektedir. Arnavutluk Devlet Arşivi, karışık fon, dosya 49.

³⁹ Venedikli bir seyyahın kaydettiğine göre 1570 yılında İlbasan zengin bir ticaret ve manevi merkez idi. O şehrin surları ve içinde mevcut olan değirmenler, deri pazarları ve iki kervansarayın bulunduğunu ifade etmektedir. O aynı zamanda önemli bir manevi merkez halini de almıştır. Bkz. M. Sanudo, *Rapporti della Repubblica Veneta coi Slavi Meridionali*, Yugoslavya Tarih Arşivi, VI,254, Zagreb.

⁴⁰ Daha geniş için bkz. Ziya Şkodra, *Esnafet Shqiptare*, Tirana 1974, s.36.

⁴¹ Arnavutluk Devlet Arşivi tarih fonu, Nr. 70600-70700 arası.

Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Arnavut topraklarında da esnaf ve ahi teşkilatları mevcuttu. Adı geçen tüm şehirlerde esnaf, teşkilatlarını *Fütüvvetnâmeler'e* uygun olarak şekillendirmiş ve o esaslara göre çalışma kaideler, merasimler, adetler ve sohbetler düzenlemiştir. Ahi prensipleri olarak bilinen "*elini açık tut, cömert ol; sofranı açık tut, açları doyur; kapını açık tut, misafirperver ol; gözüünü bağlı tut, etrafında dönen dolapları görme; dilini bağlı tut, kötü söz söyleme, aniden sinirlenme, hırsıyla kalkan zararlarla oturur, sonradan pişman olma; belini bağlı tut, cinsî duygu ve düşüncelerine hakîm ol, kendini frenle*" ilkeleri Arnavut esnaf teşkilatlarına da yerleşmiştir. Bu teşkilatlar toplumda huzuru sağlamakta da oldukça etkili olmuşlardır. Bir pirden öğrenilen sanat nesilden nesile ulaşırdı. O sanatı en iyi bilen ustaydı. Ustaların, kalfa, çırak ve yamak üzerindeki otoritesi kesindi. Yamak, çırak ve kalfa belli bir seneyi doldurur, ustası tarafından terfi etmeye layık bulunursa ve esnafın kolbaşı olan Yiğitbaşı da bunu tasdik ederse, bir üst dereceye merasimle terfi ederlerdi.⁴²

İlbasan kuyumcu esnafında ustalığa terfi eden kuyumcu kalfasının terfi etmesi münasebetiyle şöyle bir merasim düzenlenirdi: Merasim başlamadan önce usta olacak kalfanın işleri Esnaf Heyeti'ne arz olunurdu; heyet eserleri tetkik eder ve atlas bir torbaya koyup, ağzını bağlayarak mühürlerdi. Sonra usta, merasim mahalline doğru yürürdü. Bir yol gösterici, "*Es-selamu aleykum yâ ehl-i şeriat*", daha sonra, "*Es-selamu aleykum yâ ehl-i tarikat*", sonra "*Esselamu aleykum yâ ehl-i hakikat*" ve sonunda, "*Esselamu aleykum yâ ehl-i marifet*" diye dört kapı selamlanır ve usta adayı tanıtılırdı. Usta adayı yaş ve kıdem sırasına göre ustaların ellerini öper, hayır dualarını alır ve ölünceye kadar mesleğine şeref ve namusla çalışacağına dair Kur'an üzerine yemin ederdi. Sonra atlas torbadaki bulunan yaptığı işler torbadan çıkarılarak orada bulunanlara gösterilmeye başlanır ve bir yandan da "*Huuuu! Pirimiz üstadımız. Nebi aşkına ve gelip geçen san'at erbabı ervahına aşk ile Huu!*" diye gülbank çekilirdi. Kâhya, elini öpen usta adayının sağ omzuna elini koyar-

⁴² Arnavutlar'da esnafın teşkilatlanması ve çalışmaları ile ilgili bkz. Şkodra, a.g.e., s. 100-130.

rak “*Sabûr ol, hamûl ol, mütevekkil ol, haram yeme, haram içme, el ve eteğini temiz tut, koymadığın mala el uzatma, gördüğün iyiliği unutmama, sana fenalık eden affet, yürü Allah desteğin ola*” der; daha sonra genç ustanın kulağına mesleğin sırları, sanatın esrarı fısıldanır ve beline kuşak bağlanırdı.⁴³

Esnaf teşkilatları, şehirlerin iktisadi yapılanma ve ekonomilerinin gelişmesini hedeflemelerine rağmen şehirlerde manevi hayatın gelişmesinde de oldukça etkili olmuşlardır. Dini manevi müesseseler genelde esnaf teşkilatları tarafından finanse edilirdi. Mesela İlbasan esnafı bu şehirde bulunan Mevlevi ve Kadirî tekkelerinin tüm masraflarını karşılardı; aynı zamanda Peçin şehrindeki camiye de gereken malzemeleri gönderirlerdi. Berat şehrinde ise kürkçülerin inşa ettikleri bir mescit ve bir zaviye mevcuttu.⁴⁴

Arnavutlarda esnaf teşkilatları Bektaşî, Halvetî, Kadirî ve Rifai tarikatlarıyla sıkı ilişkiler içerisindeydiler. İlbasan şehrinde Tabaklar Mescidi yanında bulunan Tabaklar Tekkesi, Kadirî tekkesi olarak çalışmış ve doğrudan tabaklar esnafı tarafından finanse edilmiştir. Debre’de her yıl Hıdrellez için yapılan büyük fuarın organizasyonunu Debre ve İlbasan tekkelerinin Ahi-Kadirî şeyhleri ve dervişleri yapmıştır.⁴⁵

Zikredilen örneklerin dışında Osmanlı dönemi boyunca Arnavutlar’da esnaf- tarikat ilişkisi devam etmiş ve birbirini desteklemiştir. İslam tasavvuf anlayışında mevcut olan insanı doğru algılama ilkeleri sosyal hayatın her hücrelerine yayılmış ve yapıcı bir hayat perspektifi sunmuştur. Bu perspektif XIX. yüzyılın başlarına kadar sıkıntısız bir şekilde hayatîyetini devam ettirmiştir.

3. Osmanlı’nın Balkanlardaki gücünün zayıflaması ve bölgeden çekilişi

Dünyada birçok alanda hızlı değişmelerin yaşandığı XIX. yüzyıla gelindiğinde devletin bütün gayreti, kendini geçen Avrupa’yı sa-

⁴³ Arnavutluk Tarih Arşivi, evrak nr.5164, s.468.

⁴⁴ Ziya Şkodra, *İslami dhe Institucioni Esnafor ne Shqipëri Etnike, Feja, Kultura dhe Tradita Islame Nder Shqiptaret*, Prishtine1995, s. 139.

⁴⁵ Metin İzeti, *Balkanlar’da Tasavvuf*, İstanbul 2004, s. 209.

dece sözde taklitten ibaretti. Gayretlerin büyük bir kısmı derdin tedavi edilmesi için yeterli değildi. Osmanlı hükümeti en basit isyanların bile üstüne gidememekte ve her an yeni bir krize yakalanmaktaydı. Devlet bünyesindeki muvazenenin bozulmasının önemli sebeplerinden biri de Yeniçeriliğin kaldırılmasıdır. XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkezinde yaşanan bu gelişmeler büyük ölçüde Balkanlar'a da yansımıştır. Balkanlar, İstanbul-Batı yol güzergâhında olmasından dolayı ikisi arasında gidip gelen fikir, iktisat, siyasi ve sosyal alışverişlerinden hissesini almıştır.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları, Osmanlılar'a karşı bir askeri müdahaleye engel olurken, yüzyılın ikinci yarısında uzun süren iki savaş – Venedik ve Avusturya-Bosna'da birçok sıkıntıya yol açmıştır. 1699'da Karlofça Antlaşması'ndan sonra Bosna Eyaleti'ne bağlı bazı yerleşim birimleri kaybedilmişti. Macaristan, Slovenya, Hırvatistan ve Dalmaçya bölgelerinden Osmanlı askeri çekilince Müslüman ahali de çekilmeye başladı. Bu bölgelerden çıkan Müslüman muhacirler Bosna Eyaleti'ne yerleştiler. Askeri planda vuku bulan bu değişimler, sosyal tabakalaşmada da bazı değişikliklere yol açtı. Kaybedilen bölgelerden gelen yeniçeriler şehirlere yerleşerek nüfuz kazandılar. Şehir âyanı, askeri zümreler ve kapudanlar bu durumun daha da ilerleyip güçlenmesine sebep oldular.⁴⁶ Bosna'daki âyan ve askeri zümreler merkezden ayrı hareket etmeye başlamış ve vergileri vadeleri gelmeden peşin olarak talep etme uygulamasını yerleştirmişlerdir. Bu uygulama XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren fakir halkın ve Müslüman köylülerin bir dizi isyanına sebep olmuştur.⁴⁷

XIX. yüzyılın ilk yarısında, Napolyon'un Avrupa'yı abluka altına aldığı dönemlerde Bosna'dan geçen ticari yollar oldukça yo-

⁴⁶ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni I Hercegovini*, Sarajevo 1954, s.72; a.mlf., Çengiç Beyleri: *Osmanlı Devrinde Bosna-Hersek Feodalizmi Hakkında Bir Etüd*, çev. İsmâil Eren, İstanbul 1960.

⁴⁷ Vasilj Popović, *Agrarno Pitanje u Bosni I Hercegovini I turski neredi za vreme reforme Abdu'l-Medzida (1839-1861)*, Beograd 1943, s.55 vd.

ğun olarak kullanılmıştır. Şehirlerdeki Müslüman tüccarlar özellikle pamuk ticareti ile uğraşmışlardır.⁴⁸ Ancak reformlara karşı baş gösteren genel hoşnutsuzluk giderek artmıştır. Bu dönemde, Bosna'nın en önemli merkezi olan Saraybosna'da halk ile idareciler arasında silahlı çatışmaya varan ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Reformlar ancak Ömer Paşa Latas'ın Bosna Valisi (1850-1851) olmasıyla uygulanmaya başlamıştır. Bosna'da ilk demiryolu 1872 yılında Banya Luka ile Novi arasında hizmete girmiştir. Aynı zamanda matbaa da açılmıştır.⁵⁰ Ticaret ve pazarlamanın gelişmesiyle küçük zanaatçılar çökmeye başlamıştır. 1878 yılında Bosna Avusturya İmparatorluğu tarafından işgal edildikten sonra iki ucun arasında kalmıştır. Bir taraftan asırlar önce benimseyip, uzun süre yaşadığı Osmanlı kültürü diğer taraftan da Müslüman aristokratları kazanmak pahasına bol imkânlar dağıtan Avusturya hükümeti. Halk çekimser hareket etmiş ise de bu dönemde Bosna'da sosyal ve iktisadi planda önemli gelişmeler olmuştur.⁵¹

XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başından başlayarak Arnavutluk'ta merkezden ayrı hareket eden yerel birimler (paşalıklar) ortaya çıkmıştı. Bunların en önemlileri olan Yanya ve İşkodra Paşalıkları sadece Osmanlı Devleti'ne karşı yönelen muhalif hareketler değildir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkan kavimlerini yönetmekte kullandığı modelin iktisadi, idari ve siyasi temelini oluşturan tımar sisteminin çökmesi ile merkezi denetimin zayıflaması sonucu ortaya çıkan bir olgudur. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde bu ve benzer durumları ortadan kaldırmak için yapılan reformlar, her ne kadar bölgenin doğrudan kontrolünü sağlamak amacına yönelik olsa da, Arnavut kabileleri tarafından hüsni kabul görmemiştir. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Osmanlı geleneksel devlet yapısının tasfiye sürecine karşı gelen Arnavutlar, II. Abdül-

⁴⁸ Avdo Sućeska, "Seljačke Bune U Bosni U XVII I XVIII Stoljeću", *Godišnjak društva Istorijara BiH*, Sarajevo 1969, s.163-205.

⁴⁹ 1831 yılında bazı yenilikleri uygulamaya koymak ve orduyu yeniden sistematize etme girişimleri, Hüseyin Kapudan Gradaşçević'in liderliğinde Bosnalı Müslüman âyanın bir ayaklanmasını doğurmuştur. Bkz. Kreševljaković, *a.g.e.* s.81.

⁵⁰ Smail Balić, *Kultura Bošnjaka*, Wien 1973, s.48.

⁵¹ Vladislav Skarić ve diğerleri, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom, Srpski narod u XIX veku*, Beograd 1938, s. 20 vd.

hamit yönetimine de büyük ölçüde karşı gelmiştir. Avusturya, İtalya, Rusya gibi güçlü devletler Arnavutluk üzerinde tesirlerini artırmak gayesiyle bu isyancı hareketleri teşvik etmişlerdir.⁵²

Sonuç olarak Balkanlar'da XIX. yüzyıl iktisadi ve sosyal açıdan hem bir bunalım, hem de Osmanlı Devleti'nin dağılma habercisi ve milli devletlerin kurulma dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu iktisadi çöküş esnaf teşkilatının da zayıflamasına sebep olmuştur. Avrupa ülkelerinden yeni olarak gelen kapitalist iktisat sistemi ve organizasyonu Arnavutlar tarafından da benimsenmiş ve eski sistemi bastırmaya başlamıştır. Osmanlı'nın çökilişiyle bölgede kurulan yeni devletler tarafından çoğunluğu Müslüman olan Arnavutlara baskılar ve işkenceler yapılmıştır. Bu işkencelere dayanamayan esnaf ve asil aileler büyük ölçüde Türkiye'ye göç etmişlerdir. Göç sonucu hem esnaf anlayışında hem de tasavvufi teşkilatlanmada bozulmalar ve yıpranmalar meydana gelmiştir.

Kaynakça

- Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı*, İstanbul 1992.
- Baliç, Smail, *Kultura Bošnjaka*, Wien 1973.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sy.II, Ankara 1964, s.279-353.
- Birge, John Kingsley, *Bektaşilik Tarihi*, çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul 1991.
- Filipoviç, Nedim, *Princ Musa i Šejh Bedreddin*, Sarajevo 1971.
- Handziç, Adem, O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni y XVI stoljeću (uloga drzave i vakaufa), *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XXV, Sarajevo 1977.
- Handzic, Mehmed, *İslamizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1940.
- İzeti, Metin, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul 2004.
- Kreševljaković, Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1954.
- Mujezinović, M, *İslamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini I*, Sarajevo 1974.
- Okiç, Tayyib, "Bir tenkidin tenkidi", *A.Ü.I.F.D.*, sy. II, Ankara 1953, s.221-255.
- Ögel, Bahaettin, *İslamiyetten önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1994.

⁵² Daha geniş için bkz. Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1920*, Princeton, New Jersey, 1967.

- Palikruşeva, G., Tomovski, K., Les Tekkes eu Macedoine aux XVIII et XIX siecle, *Anti del secondo congresso internazionale di arte Turcha*, (26-29 Settembre 1963- Venezia), İnstitut Universitario Orientale, Napoli 1965, s. 205-227.
- Skendi, Stavro, *The Albanian National Awakening 1878-1920*, Princeton, New Jersey 1967.
- Stojanovski, Aleksandar, *Uşte nešto za rodot Ohrizade i za starite gradbi na İmareti vo Ohrid*, Glasnik na INI, XVI, 1, Skopje 1972.
- Şabanoviç, Hazim, *Teritorijalno şirenje i gradevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeçu*, Radovi ANU BiH, XXVI, Sarajevo 1965.
- Şkodra, Ziya, *Esnafet Shqiptare*, Tırana 1973.
- Veselinoviç, M.V., *Pogled Kroz Kosovo*, Beograd 1895.
- Vlora, Eqrem bey, *Kujtime 1885-1925*, Tırana 2003.

